

I. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

ΜΝΗΜΗ ΕΛΛΗΣ ΣΚΟΠΕΤΕΑ (1951-2002)

Ο δάσκαλος που είναι υποχρεωμένος — και μάλιστα στο τέρας της ακαδημαϊκής του θητείας — να αναφερθεί στο έργο ενός μαθητή του που τον χάνει πάνω στην ακμή της σταδιοδρομίας του, διακατέχεται από κάποια αδικαιολόγητα, αλλά αναπότρεπτα αισθήματα ενοχής για την φυσική αντιστροφή στις επιλογές της μοίρας· κι αυτό, πέρα από τη θλίψη που φέρνει η μόνιμη πια απουσία ενός παλιού και αγαπημένου συνεργάτη του. Αλλά η απουσία της Έλλης Σκοπετέα προκαλεί σε όλους, όσοι για πολλά χρόνια συμβιώσαμε μαζί της στον ίδιο πανεπιστημιακό χώρο, και ένα πρόσθετο αίσθημα αδικίας. Όχι μόνο γιατί ο θάνατος βιάστηκε πολύ να την αποσπάσει από κοντά μας, αλλά και γιατί το έκανε παράταιρα, σε μια περίοδο της ζωής της που τη διαπότιζε — μετά από αρκετή καθυστέρηση — η αισιοδοξία. Ήταν μια αισιοδοξία που οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην προσωπική της ζωή, αλλά που ενισχυόταν και από την επίλεκτη θέση της στον κόσμο της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφίας και, κυρίως, από την καρποφορία τού εκπαιδευτικού της έργου στο Πανεπιστήμιο. Την πρώτη, την επιστημονική καταξίωση, την κέρδισε με την έρευνα και τη συγγραφή (που εντεινόταν με το πέρασμα του χρόνου)· τη δεύτερη, την ακαδημαϊκή, άρχισε να την κατακτά με τους ολοένα και περισσότερους άξιους μαθητές της.

Η γαλήνη και η διακριτικότητα που χαρακτήριζαν την κοινωνική της συμπεριφορά την εμφάνιζαν εξωτερικά σαν έναν άνθρωπο ήρεμο και μάλλον καθησυχασμένο. Η εικόνα αυτή ήταν παραπλανητική: Η Έλλη Σκοπετέα ήταν γεμάτη ασίγαστες ανησυχίες και διαρκείς επιστημονικές αμφιβολίες. Ακόμα και μετά την αποφοίτησή της το 1972 από το τότε Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών (ΒΝΕΣ) της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αμφιταλαντευόταν βασανιστικά, αν θα στρεφόταν στη νεοελληνική φιλολογία — προς την οποία την ωθούσαν το λογοτεχνικό της ταλέντο και το οξύτατο φιλολογικό της αισθητήριο — ή στην ιστορία. Και η επιλογή της δεύτερης έγινε μετά από επίπονη διαδικασία: Τελικά

στράφηκε στην ιστορία επειδή χωρίς επαρκή ιστορική παιδεία αδυνατούσε, όπως σημείωσε κάπου η ίδια, να κατανοήσει «ορισμένα νεοελληνικά φαινόμενα». Ιδιαίτερα τα λογοτεχνικά κείμενα, αποκομμένα από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα, της φαίνονταν σχεδόν σαν ακατανόητα παιχνίδια του λόγου.

Αλλά και η εξοικειωσή με τη νεοελληνική ιστορία χωρίς την ένταξή της στον βαλκανικό της περίγυρο της φαίνονταν επίσης μονοδιάστατη γι' αυτό και άρχισε να μελετά από νωρίς την ιστορία (και τη λογοτεχνία) των γειτονικών λαών, ιδιαίτερα των Σέρβων. Από τις αρχές του 1975 ως το θέρος του 1977 παρακολούθησε μεταπτυχιακά σεμινάρια στο Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Βελιγραδίου. Από τις σπουδές αυτές δεν απέκτησε κανένα δίπλωμα· η Σκοπετέα δεν ήταν άνθρωπος που συσώρευε ακαδημαϊκούς τίτλους. Η διετής μαθητεία της, εξάλλου, κοντά στον διακεκριμένο Σέρβο ιστορικό Radovan Samardžić (†1993) της ακούσε· επιπλέον, η μαθητεία εκείνη αποδείχτηκε και καταλυτική στην τελική επιλογή της νεότερης ιστορίας στη θέση της νεοελληνικής φιλολογίας. Και έγινε πια μη αναστρέψιμη μετά το διορισμό της, το 1977, ως βοηθού στο Σπουδαστήριο της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Παρ' όλα αυτά, η μια επιστήμη δεν έπαψε — ευτυχώς — να υπηρετεί την άλλη: Η Σκοπετέα συνδύαζε τη φιλολογική κριτική των πηγών της με την ενδελεχή ιστορική τους ανάλυση· επιπλέον, όλα τα ιστορικά της κείμενα διαθέτουν, εκτός από τη διεπιστημονικότητα, και μίαν από τις ολοένα και πιο σπάνιες αρετές της δόκιμης ιστοριογραφίας: την επίπονη γλωσσική επεξεργασία. Στην περίπτωση της μάλιστα η βασανιστική αυτή επεξεργασία, ενώ, από το ένα μέρος, περιόριζε εύλογα τον αριθμό και τον όγκο των δημοσιευμάτων της, απέληγε, από την άλλη, σε αξιοζήλευτους συνδυασμούς πυκνής ιστορικής σκέψης και γλαφυρού, συχνά λογοτεχνικού, δοκιμιακού ύφους. Το τελευταίο αυτό ταλέντο της εκτιμήθηκε ως αυτόνομη αρετή του δημοσιευμένου έργου της, και δικαιολογημένα.

Ο ανήσυχος χαρακτήρας της δεν την άφηνε να αποδεχτεί αρκετές από τις καθιερωμένες ερμηνευτικές αντιλήψεις της νεοελληνικής ιστοριογραφίας. Ωστόσο, παρά τα επιφαινόμενα, η διαφοροποίησή της (που σε μερικούς φάνηκε ως ανατρεπτικότητα) δεν αφορά τη μεθοδολογία· η Έλλη Σκοπετέα αποστρεφόταν ασφαλώς τη συμβατικότητα, αλλά δεν απεμπλούσε τις βασικές, διαχρονικές αρετές της παραδοσιακής ιστοριογραφίας: την αρχειακή έρευνα, τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση (επιλεκτική, όχι επιδεικτική), την πρόποσα αποστασιοποίηση από τα πρόσωπα και τα φαινόμενα που μελετά κλπ. Επιπλέον, κινήθηκε θεματολογικά στον χώρο της πολιτικής ιστορίας και μάλιστα σε μια ευρεία θεματική ενότητα, καθιερωμένη πια εδώ και δεκαετίες στον

Τομέα της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματός μας: το Ανατολικό Ζήτημα, ιδιαίτερα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Αξιοποίησε βέβαια τα θετικά στοιχεία που προέκυψαν από τη μεταπολεμική ανανέωση των ανθρωπιστικών επιστημών, αλλά απέφυγε με περισκευή την προσκόλλησή της σε ιστορικές «σχολές» και ιστοριογραφικές μόδες, όπως άλλωστε απέφυγε και στον ιστορικό της λόγο τις νεολογιστικές (φρασεολογικές και λεξιλογικές) τάσεις αρκετών σύγχρονων δοκιμογράφων. Έτσι, οι αναλύσεις της γίνονται, από το ένα μέρος, χωρίς καταφυγή σε προκατασκευασμένα μοντέλα ερμηνείας των ιστορικών φαινομένων (π.χ. στα δυτικογενή στερεότυπα του εθνικισμού και του «οριενταλισμού») και, από το άλλο, χωρίς υποχωρήσεις στα καθιερωμένα βαλκανικά σύνδρομα, ιδεολογικά και εθνοκεντρικά, ιδίως αυτά (ως δείγματα θα μπορούσαν εδώ να αναφερθούν δύο μικρές μελέτες της, που παρουσιάστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα: «Βαλκανικές εθνικές συνειδήσεις στις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων, 1910-1914*, Αθήνα 1993, 233-242, και «Μακεδονικό και Ανατολικό Ζήτημα», *Τα Ιστορικά* 18-19 [1993] 142-150).

Και αν για τα πρώτα απλά αδιαφορούσε, για τα δεύτερα ήταν αμείλικτη. Στο πρώτο της κιόλας δημοσίευμα («Μεγάλη Ιδέα και βαλκανικός εθνικισμός», *Ο Πολίτης* 40 [1981] 66-74), παίρνοντας αφορμή από το έργο δύο γνωστών Βουλγάρων βαλκανιολόγων, προχωρεί σε εύστοχες παρατηρήσεις σχετικά με τη μοιραία επίδραση που ασκούν στον ιστορικό η εθνικότητά του και η (συνειδητή ή «αυτόματη») συστράτευσή του στην υπόθεση της διαφύλαξης της «εθνικής περιουσίας του παρελθόντος» (κατά την έκφραση της ίδιας). Ανάλογη είναι και η συγκριτική προσέγγιση της σύγχρονης τουρκικής ιστοριογραφίας που επιχείρησε αρκετά χρόνια αργότερα (στη μελέτη της «Βαλκανικές εθνικές ιστορίες», *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Αθήνα 1995, 305-317). Το επιστημονικό θάρρος της το υπογραμμίζει κυρίως η κριτική της «υποκειμενικότητας» των Ελλήνων μελετητών του Διαφωτισμού: Ξεκινώντας από τη βιογραφία του Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου από τον Κ. Θ. Δημαρά, περνά στη μεθοδολογία που ακολούθησε ο βιογράφος του και μάλιστα στο καθαυτό πεδίο της ειδικότητάς του, στη λεγόμενη «ιστορία των ιδεών» («Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος του Κ. Θ. Δημαρά, και μερικές σκέψεις περί εθνικής ιστοριογραφίας», *Σύγχρονα Θέματα* 35-37 [1988] 286-294). Πρόκειται για τη μοναδική, από όσο ξέρω, επιστημονικά αξιόπιστη αμφισβήτηση του τρόπου με τον οποίο ο «γενάρης» μιας δεσπόζουσας (και κάπως αλαζονικής τότε) γενιάς νεοελληνιστών «εισηγήθηκε» το ιστοριογραφικό αυτό είδος στην Ελλάδα.

Αλλά δεν έμεινε μόνο στην κριτική· πέρασε στην πράξη με υποδειγματικές έρευνες στον τομέα ακριβώς αυτόν της πολιτικής ιστορίας: την «ιστορία των